

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.72/.73:347.12

ПАЙДА Ю.Ю.

ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглянуто визначення поняття «права людини». Зазначається, що особливого значення в контексті захисту прав людини набуває саме право на захист. Приділено увагу характеристиці і видовій класифікації механізму захисту прав людини. Наведено видову класифікацію прав людини. Проаналізовано юридичні гарантії прав людини з позиції юриспруденції та філософсько-правового інструменталізму.

Ключові слова: права людини, людина, гарантії, гарантії прав людини, юридичні гарантії.

Приведено определение термина «права человека». Отмечается, что особое значение в контексте защиты прав человека приобретает именно право на защиту. Акцентируется внимание на характеристике и видовой классификации механизма защиты прав человека. Проведена видовая классификация прав человека. Проанализированы юридические гарантии прав человека с позиции юриспруденции и философско-правового инструментализма.

Ключевые слова: права человека, человек, гарантии, гарантии прав человека, юридические гарантии.

The definition of the concept of "human rights" is considered. It is noted that the right to protection takes on special significance in the context of the protection of human rights. The attention was paid to the characterization and the specific classification of the mechanism of human rights protection. A specific classification of human rights is given. The legal guarantees of human rights from the standpoint of jurisprudence and philosophical and legal instrumentalism are analyzed.

Key words: human rights, guarantees, human rights guarantee, legal guarantees.

Актуальність. Сьогодні захист прав людини розуміється як одна з невідмінних ознак сучасної держави, забезпечення реальності прав і свобод людини та громадянина, виступає своєрідним індикатором сталості й зрілості такої держави. Певна річ, що така позиція є результатом поступового становлення державно-правових поглядів у напрямку визнання людини, її прав, свобод і законних інтересів найвищою соціальною цінністю, орієнтиром в діяльності держави й усіх суспільних інститутів. Важливу роль у цьому відіграють гуманістичні за своєю спрямованістю теорії громадянського суспільства, природного права, соціальної й демократичної держави. Зазначимо, що саме остання є якісно новою моделлю держави, в основу якої покладається пріоритет прав і свобод людини і громадянина, їх реальність, забезпеченість достатніми й адекватними правовими засобами, гарантованість з боку держави [1, с. 118]. Тому ґрунтовні розробки і пошуки оптимальних моделей вдосконалення і оптимізації механізму захисту прав людини набувають сьогодні виняткової актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реалізації прав людини досліджувалися у роботах ряду вчених. Зокрема, слід звернути увагу на праці таких дослідників, як В.Д. Бабкін, М.О. Баймуратов, О.О. Бандура, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, Є.О. Гіда, О.М. Гончаренко, О.Б. Горова, М.В. Давидова, В.Н. Денисов, А.М. Колодій, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, І.Д. Слі-

денко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та інші. Однак, не дивлячись на достатню кількість наукових досліджень, що присвячені правам людини і їх захисту, це питання потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є дослідження механізму захисту прав людини і визначення місця юридичних гарантій захисту прав людини в означеній системі.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом дедалі більше уваги у наукових розробках як вітчизняних, так і закордонних дослідників відводиться такому достатньо значимому питанню, як права людини, їх захисту. Слід зазначити, що починаючи більш детально розглядати означене питання, варто звернути увагу саме на визначення терміну «права людини». Так, права людини – це гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток, та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей [2, с. 121; 3, с. 218]. У сучасному світі саме права людини є тим інструментом, який захищає кожного індивіда [4, с. 5]. Сила й життєдіяльність прав і свобод людини та громадянина в тому, що вони не лише проголошуються державою, але й гарантуються, тобто забезпечується системами умов і засобів, необхідних для їх реального здійснення. Без належних гарантій вони залишаються «правами та свободами на папері» [5, с. 62; 6, с. 58]. Тому для належної реалізації забезпечення прав і свобод людини необхідно більш детально дослідити зазначене питання і запропонувати оптимальні шляхи його вирішення.

На сьогодні у більшості держав світу питання дотримання та захисту прав людини і громадянина стоїть дуже гостро. Особливо активно інститут захисту прав людини почав розвиватися протягом останнього століття, коли більшість держав взяли курс на демократизацію та розвиток громадянського суспільства. У зв'язку з цим на міжнародному рівні існує багато нормативно-правових актів, які закріплюють права людини й порядок їх захисту. Кожна сучасна держава з демократичною формою державного правління на рівні національних конституцій та інших нормативно-правових актів закріпила права, свободи і обов'язки людини та громадянина, механізми їх реалізації та захисту.

Особливого значення в контексті захисту прав людини набуває саме право на захист. Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. Насамперед їх поділяють на дві великі групи – національні та міжнародні механізми захисту прав. Національні (внутрішньодержавні) механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, тоді як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства [7, с. 33]. Тому механізм захисту прав людини виступає суттєвою гарантією реалізації прав людини і є універсальним явищем.

Як правове явище, механізм захисту прав людини є системою, оскільки, як було зазначено вище, складається з певних частин, таких, як право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Механізм захисту прав як система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм захисту прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом. Сутність будь-якого механізму захисту прав полягає в послідовності дій людини й досягненні певного результату. Діяльність людини тут полягає у відновленні становища, що існувало до порушення конкретного права особи [7, с. 34].

Як було вже зазначено вище, механізми поділяються на міжнародні та національні. Під міжнародними механізмами захисту прав розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини, чи їх відновлення в разі їх порушення. Національні механізми захисту прав діють на території певної країни. Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад, механізм захисту цивільних прав або механізм захисту прав споживачів та інше.

Згідно з нормами діючого законодавства, людина може скористатися своїми правами за наявності певних юридичних гарантій. Вони відіграють помітну роль в механізмах захисту прав, оскільки їх основна мета – реальне забезпечення максимального здійснення громадянами своїх прав. За відсутності певних гарантій з боку держави людина не зможе скористатися правом на захист. Тому вважаємо, що юридичні гарантії є одним з елементів механізму захисту прав [7, с. 34]. Для подальшого аналізу юридичних гарантій механізму захисту прав людини слід з'ясувати, що ж собою являють гарантії, і у чому полягає їх сутність.

Можемо стверджувати, що призначення гарантій полягає в тому, що вони забезпечують найбільш сприятливу обстановку для того, щоб юридичний статус особи, її права і свободи ставали реальним фактичним становищем кожного окремого члена суспільства. Без відповідних гарантій проголошені права і свободи не можуть бути реалізовані в повній мірі і, по суті, перетворюються на порожній звук. Тому реалізація встановлених законодавством прав і свобод вимагає не лише сприятливих умов, але й активної діяльності державних органів, громадських об'єднань і самих громадян зі створення ефективних засобів захисту цих цінностей.

У широкому сенсі під «гарантіями» мають на увазі всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які спрямовані на повну реалізацію і всебічну охорону прав і свобод громадян, на усунення причин і умов їх неналежного здійснення і захист від порушень. Встановлюючи зміст і обсяг прав і свобод людини, держава бере на себе гарантію виконання цих установок. Навіть більше, враховуючи, що реалізація прав і свобод громадян неминуче пов'язана із необхідністю застосування заходів процесуального примусу, держава змушена виробити дієвий механізм, що обмежує домагання органів державної влади на безроздільне панування у сфері регулювання взаємовідносин з населенням. У цьому плані гарантії можуть розглядатися як система умов, засобів і способів, що забезпечують рівні можливості для виявлення, набуття і реалізації прав і свобод [8, с. 90–91].

Гарантії прав людини є комплексним явищем, проте слід зазначити, що найважливішою складовою частиною системи гарантій прав людини можна сміливо назвати юридичні (правові) гарантії. Адже саме від того, наскільки детальною є регламентація прав людини, наскільки чітко встановленим є механізм охорони та захисту прав людини залежить реальність прав людини [2, с. 124].

У юридичній науковій літературі існують різні класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина. Серед них можна виділити такі, що більш чітко та всебічно відображають їх сутність. Так, П.М. Рабінович поділяє гарантії прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних належать, зокрема: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм та правозастосовні акти відповідних органів влади [8, с. 92; 9, с. 7–8].

В.Ф. Погорілко ділить гарантії на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. Своєю чергою поміж загальносуспільних гарантій учений розрізняє політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, тобто відповідно до суспільних систем – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної), які склалися й функціонують у суспільстві [8, с. 92].

К.Г. Волинка називає загальні та правові гарантії, до того ж зауважує, що юридичні гарантії прав і свобод особи поділяються на нормативно-правові та інституційно-організаційні. Також необхідно зазначити, що в юридичній науці існують й інші підходи до класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина [8, с. 93]. Однак слід зауважити, що у ряді випадків дослідники визначають серед гарантій прав людини саме юридичні гарантії.

Сучасна українська доктрина прав людини виходить з того, що процес державно-юридичного забезпечення прав людини включає три напрями діяльності держави: 1) сприяння реалізації прав людини; 2) охорону прав людини; 3) захист прав людини. На сьогодні також можна вважати досить поширеним уявлення про правову державу як про таку, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону та захист основних прав людини. Отже, юридичні засоби захисту прав людини складають одну з означених трьох груп інструментів, за посередництвом яких реалізовується основне призначення такої держави. З огляду на це, видається досить актуальною потреба у науковому пізнанні того явища, яке відображається поняттям юридичного засобу захисту права людини, виявлення його суттєвих ознак і видових проявів [10, с. 246]. Це має полегшити розуміння юридичних засобів захисту прав людини у вітчизняній юридичній науці.

Відразу ж зауважимо, що дане поняття не має одноманітної інтерпретації у сучасній вітчизняній юриспруденції хоча б тому, що такі ключові для цього поняття терміни, як «захист» та «засіб», тлумачаться неоднозначно. До того ж у загальнотеоретичній та галузевій літературі з цього питання можна побачити поряд із «засобом» захисту цілу низку інших термінів, які позначають близькі за змістом (а інколи — й ті ж самі) поняття: способи, прийоми, форми, заходи захисту тощо. Як же розуміти терміно-поняття «юридичні засоби захисту»? [10, с. 246]. Відомо, що дослідження будь-якого явища здійснюється за допомогою певної методології, яка об'єктивно обумовлюється насамперед предметом дослідження. Як зазначалось у літературі, «предмет

дослідження „веде” за собою дослідницький метод». Видається, що під час дослідження такого явища, як юридичні засоби захисту (та під час розробки відповідної концепції), прийнятними методологічними засадами можуть виступати, по-перше, положення соціально-філософської теорії діяльності, а по-друге, положення філософського й філософсько-правового інструменталізму (як певного відгалуження філософії прагматизму, котре базується, по суті, на погребовому підході) [10, с. 246–247]. Отже, юридичні засоби захисту прав людини розглядаються не лише у юридичному, а й у філософському розумінні.

Слід зазначити, що з позицій соціально-філософської теорії діяльності будь-яка усвідомлювана людська діяльність має свою структуру, до якої входять, зокрема, такі елементи, як потреба (вона детермінує, «штовхає» суб'єкта на певний вид діяльності), ціль (ідеальний образ бажаного результату такої діяльності), засіб (тобто те, за допомогою чого здійснюється перетворення дійсності). Слід, до речі, зауважити, що порівняно із засобом, спосіб діяльності, тобто конкретний шлях досягнення цілі, виділяють рідко. Специфіка ж названих структурних елементів діяльності буде зумовлювати й її певні різновиди. Так, діяльність буде вважатися юридичною, якщо її структура складається із власне юридичних елементів: щонайменше із юридичної потреби, юридичної цілі, юридичного засобу.

Під час відповіді на питання, яке ж явище вважати власне юридичним, виходимо з того, що юридичними є ті явища, які узаконені формально-обов'язковими волевиявленнями держави чи є наслідком таких волевиявлень [10, с. 247]. Таким чином, з'ясувавши, що ж являють собою юридичні явища, можемо продовжувати дослідження цих явищ у контексті захисту прав людини.

Не буде винятком і подальша видова класифікація самої юридичної діяльності. Так, правозахисна юридична діяльність, основним призначенням і змістом якої є захист прав людини (чи інших суб'єктів), міститиме, вочевидь, специфічні групи юридичних потреб (котрі обумовлюють лише правозахисну, а не іншу юридичну діяльність), юридичних цілей та – що найважливіше – юридичних засобів. Дана група юридичних засобів й називатиметься юридичними засобами захисту [10, с. 247].

Водночас слід застерегти, що юридичні засоби захисту (як і всі інші види юридичних засобів) можуть використовуватись не тільки в діяльності юрисдикційній (серед спеціальних ознак якої є офіційність, а її суб'єктом є держава або уповноважений нею суб'єкт), але й у правозахисній позитивній юридично значущій поведінці. Скажімо, в процесі застосування особою необхідної оборони, оперативних санкцій юридичні засоби захисту, безперечно, використовуються, хоча сама така правозахисна діяльність є за її природою неюридичною (хоча й породжує юридичні наслідки). Тому юридичні засоби захисту включають у себе юридичні засоби як державного, так і недержавного, так би мовити, «самостійного» захисту [10, с. 247–248], що безпосередньо розширює і вдосконалює їх дію.

Нагадаємо, що під державно-юридичним захистом права людини ми розуміємо правозастосувальну юрисдикційну діяльність компетентних органів, спрямовану або на примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або на відновлення такого права, або ж на попередження чи припинення його порушення. Запропонована інтерпретація цього базового поняття, безперечно, зумовлює як тлумачення похідних від нього понять про структурні елементи даної діяльності, так і їх видову класифікацію [10, с. 248]. Скажімо, юридичною потребою, яка спричиняє юридичну правозахисну діяльність, можуть виступати потреба у правосудді; потреба у формальному визначенні прав та обов'язків суб'єкта в разі виникнення ситуації спору (ситуації правової непевності); потреба у застосуванні такої юридичної (а не якоїсь іншої) процедури, в результаті якої порушене право суб'єкта адекватно відновлюється або ж ліквідовується загроза порушення права [10, с. 248].

Юридичною ціллю такої діяльності (ідеальним образом бажаного результату) можна вважати, власне, стан визначеності прав суб'єкта у зазначених ситуаціях, їх захищеності внаслідок використання таких процедур. Кажучи більш конкретно, ціль такої діяльності зводиться до ідеальних результатів ліквідації наслідків порушення права суб'єкта або до недопущення цього порушення, що об'єктивується у певному юридичному акті (документальному або діяльнісному) [10, с. 248]. Саме це покладає на державу вдосконалення нормативно-правової бази з урахуванням новел у галузі захисту прав і свобод людини.

Висновки. Підбиваючи підсумок проведеного дослідження, можемо стверджувати, що юридичними гарантіями захисту прав людини ми можемо назвати юридичні явища, які у повній мірі використовуються державою з метою забезпечення захищеності людини і дотримання її прав державою і суспільством.

Юридичні гарантії прав людини є складовою частиною механізму захисту прав людини як у системі національного, так і у системі міжнародного захисту прав людини. На захист цього твердження ми можемо навести той факт, що саме юридичні гарантії прав людини встановлюються на державному і наддержавному рівні і їх дотримання є загальнообов'язковим для всіх учасників суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Соколенко О.Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 118–121.
2. Васечко Л.О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації. Форум права. 2010. № 4. С. 121–126.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
4. Права людини в діяльності поліції. Практичний посібник. К. 2016. 79 с.
5. Леонтева Л.В. Поняття й основні елементи юридичних гарантій захисту прав жінок. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 3. 2011. С. 61–68.
6. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1976. 156 с.
7. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Вип. 682. Правознавство. С. 33–35.
8. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; Міністерство внутрішніх справ України, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 180 с.
9. Рабінович П.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) / П. Рабінович, І. Панкевич. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія І. Дослідження та реферати. 2001. Вип. 3. С. 13, 14.
10. Права людини: соціально-антропологічний вимір: колективна монографія / голов. ред. П.М. Рабінович. Вип. 13. Львів: Світ, 2006. 280 с.